

Sovjetisk Arkeologi

Når nåtiden skal styre fortiden – hvor kan det ende?

af Olga Sjøstrand Nakling, MA i Arkeologi

Dagens politiske agenda krever, at en vitenskap som arkeologi skal rettferdiggjøre sin eksistens ved blant annet å være samfunnsrelevant og rentabel. I min artikkel til "Arkeologisk Forum" vil jeg forsøke å påpeke farene ved dannelsen av en slik vitenskap ved å se på Sovjetunionen, der statsmakten selv gikk aktivt inn for å rettferdiggjøre arkeologiens eksistens og for å gjøre denne vitenskapen samfunnsrelevant og rentabel. Dagens forhold tillater neppe at historien gjentar seg, og vi i Skandinavia vil neppe se arkeologi og arkeologer lider samme skjebne, som sovjetisk arkeologi og arkeologer har lidd. Presentasjonen i artikkelen kan ses som et helt ekstremt eksempel på, hva som skjer, når arkeologi og politikk blir til ett, et ekstremt eksempel hvor man likevel kan trekke noen konklusjoner om, hvor det kan ende, når nåtiden skal styre fortiden - da ved å konvertere det til vårt eget språk, våre egne forhold.

Marxisme-Leninisme

På 1800-tallet var det mange i samtidens Russland, som var misfornøyde med det eksisterende tsar-regimet. Fra 1880-årene kom marxismen til å være den mest fremtredende ideologien, når det gjaldt angrepet på Romanov familien. I 1917 falt Romanovregimet som resultat av Oktober-revolusjonen, ledet av Vladimir Lenin (Bolshoj ensiklopedicheskij slovar 2002:838,1133). Lenin var en av de fremste tilhengere og talsmenn for marxismen, og hans tolkninger av Marx' og Engels' skrifter ble til hellige skrifter for kommunister, og ble ved hans død betegnet som marxisme-leninisme. I Sovjetunionen kunne man sette et likhetstegn mellom marxisme og marxisme-leninisme – derfor gjør jeg det samme i denne artikkelen. Det var akkurat denne ideologien – marxisme-leninisme, som fikk et ideologisk monopol i den nydannede ettpartistaten (Det kommunistiske partiet stat) – Sovjetunionen, som den gang erstattet Russland (Klejn 1993:75).

Staten legitimeres og arkeologien renoveres

Den nydannede staten, med den nye eneste tillatte ideologien – marxisme-leninisme og det kommunistiske partiet i spissen, måtte få fotfeste for å overleve. Til dette formålet ble alle tenkelige hjelpemidler tatt i bruk, blant annet formidling av marxisme-leninisme til alle sovjetiske borgere gjennom alle sfærer av det sovjetiske samfunnet – også vitenskap og især en slik vitenskap som

arkeologi (Formozov 2004:51-58, Gening 1982:22-23, Ravdonikas 1930:1).

Hvorfor var det akkurat marxisme-leninisme, og hvorfor skulle den især formidles gjennom arkeologien? Den marxistisk-leninistiske teorien tar for seg mange aspekter ved menneskets og samfunnets utvikling. Blant mange postuler innenfor denne teorien er det især én, som står sentralt – menneskets og samfunnets utvikling i sosio-økonomiske formasjoner, en utvikling som er forårsaket av de indre utviklingsmekanismer i et samfunn. Historien og forhistorien til sammen deles inn i fem formasjoner. Utviklingen går fra ursamfunnet eller de primitive samfunn til slave-systemet, derfra til føydalvesenet, videre til et kapitalistisk samfunn for å nå det endelige målet – det kommunistiske samfunnet (Kovaleva 1971:183-196, Makarov et al. 1967:51, Miller 1956:78-79, Makarov et al. 1972:46). Dette besvarer i all hovedsak spørsmålet om, hvorfor det var så viktig for den nydannede Sovjetunion, med det kommunistiske partiet i spissen, å formidle marxisme-leninisme til alle borgere, fra fremtredende professorer til hjemværende husmødre. Arkeologi som vitenskap beskjefteger seg med utviklingen i fortiden, derfor skulle denne vitenskapen bekrefte marxistiske teser. Ved en slik bekreftelse kunne arkeologi bidra til å rettferdiggjøre og konsolidere Sovjetunionen. Det var på dette tidspunktet, at arkeologien ble til en politisk arkeologi, hvor politikerne på mirakuløst

vis kunne stake ut kursen for arkeologien, og arkeologene måtte utarbeide sin egen politikk for å i det hele tatt kunne drive med arkeologien.

Sovjetstyret satte i gang omfattende arrestasjoner og represalier mot vitenskapsmenn, blant disse var flere arkeologer (Formozov 2004:33-46). Universitetene ble offer for "utrensninger", hvor fungerende professorer ble erstattet med "røde" professorer, som var klare til å gi arkeologisk støtte til ethvert politisk slagord (Formozov 2004:51-58). "Ovenfor de som ikke kan tenke marxistisk må man ta i bruk midler som er hardere enn forklaring og overbevisning", ble det sagt (Formozov 2004:57). Gamle, "ikke røde" professorer, som fikk beholde sitt arbeid, fikk utdelt ferdigskrevne konklusjoner for sine arkeologiske undersøkelser, skrevet under kontroll av kommunistiske ledere (Formozov 2004:51-58).

Den "samfunnsrelevante" vitenskapelig virksomhet

Men har den sovjetiske arkeologien blitt til og vært en politisk arkeologi, som betjente ethvert politisk ønske? Var den fullstendig marxistisk-leninistisk? I alle år, hvor Sovjetunionen eksisterte (1922-1991), skulle arkeologene støtte marxistisk-leninistiske postulater og ta avstand fra andre teoretiske retninger. Eksempelvis ble slike sosiokulturelle forklaringer på endringer som diffusjon og migrasjon offisielt forkastet allerede i tidlige år av Sovjetunionens eksistens, og erklært som borgelige antipoder til den eneste korrekte teori – den marxistiske teorien (Lebedev 2004:31-32). "Migrasjonisme er rasisme og rasisme er fascisme", ble det hevdet (Formozov 2004:59). Alle endringer skulle forklares som et resultat av samfunnets indre utvikling, som resultat av utvikling innenfor produksjonen – utvikling som gikk fra formasjon til formasjon for til slutt å nå det endelige målet – den kommunistiske formasjon (Udaltsov 1953:5, Klejn 1993:21).

I en artikkel av A.D. Udaltsov (1953:3-7) "Imot vulgarisering av marxisme i arkeologien" heter det, at marxisme-leninisme samt det kommunistiske partiets program bør utgjøre det eneste grunnlaget for vitenskapelig arbeid, utført av sovjetiske arkeologer. Det hevdes samtidig, at eksempelvis steinalderforskningen oppnådde en viss suksess takket være geniale arbeider av Stalin, samt historiske bestemmelser av Det kommunistiske

partiet og regjeringen i ideologiske spørsmål (Udaltsov 1953:3,7, Boriskovskij & Okladnikov 1953:70-71). I 1960 fikk en daværende arkeologistudent ved Leningrad universitet, senere en fremtredende arkeolog, utdelt sin pensumlitteratur. I tillegg til arkeologiske verk fikk han utdelt en samling av marxistiske verk. Det ble også påpekt, at en av hans hovedoppgaver var et inngående studie av Marx' "Secret Diplomatic History" (Lebedev 2004:36). I 1970-årene har det blitt hevdet, at man begynte så vidt å akseptere enkelte aspekter ved teoriene, som ikke var marxistiske (Klejn 1993:27). Så sent som på 1980-tallet (det siste tiår av Sovjetunionens eksistens) skriver den sovjetiske arkeologen Rybakov i sin bok "SSSRs historie fra steinalder til slutten av XVIII århundre", at Sovjetunionens historie er en arena for en tilspisset ideologisk kamp mellom to verdener, og at krefter, som har et fiendtlig forhold til Sovjetunion, driver med falsifisering av Sovjetunionens historie. De prøver å påvise tilfeldighet av den sosialistiske seieren med det målet å legitimere sin egen politikk, som er rettet mot Sovjetunion, sosialisme og marxisme-leninisme (Rybakov 1983:3-5).

Den "samfunnsrelevante" vitenskapelig virksomhet – resultater

Alt som hittil er sagt tyder på, at den sovjetiske arkeologien var en politisk arkeologi på høyt nivå. Politikerne var involvert i arkeologiske spørsmål og dikterte hvilken type forskning, som var krevd av dagens politiske agenda. Arkeologer måtte sette seg inn i politikk for i det hele tatt å kunne drive med arkeologi. Selvsagt resulterte det i en stor del falsifisering av historie og forhistorie, hvor eksempelvis mange kulturelle nyvinninger, som ikke var slaviske, har blitt tilskrevet slavere, samt hvor det generelt ble forsøkt henvist til en legendarisk stor fortid i områder, som lå innenfor grensene av Sovjetunionen. Heldigvis har arkeologene til en viss grad også drevet med sin egen politikk. Kvalitativ analyse av representative sovjetiske arkeologiske lærebøker (skrifter som var godkjent av sensur og dermed publisert og brukt til å undervise nye arkeologer) har vist følgende; I kapitlene som tar for seg arkeologiens mål og teoretiske orientering, binder arkeologene seg i stor grad fast til den marxistisk-leninistiske teorien som sitt teoretiske ståsted. De poengterer og presiserer, at marxisme er den eneste korrekte ramme for vitenskapelig arbeid.

I og med at det er umulig å forklare all utvikling ved hjelp av autokton (lokal) utvikling i sosio-økonomiske formasjoner alene, fører det automatisk til falsifisering av fortiden. Derimot prøver arkeologer i kapitler, som går direkte ut på fremstilling av utvikling i forhistorie og historie, å skissere utvikling, slik de mener den egentlig var, ved å avvike fra den marxistiske teorien og ved å bruke forklaringsmodeller, som ikke har noe med marxisme å gjøre. Siden arkeologien ble overvåket av staten, lykkes dette kun til en viss grad.

Rentabel arkeologi?

Sovjetisk arkeologi var i stor grad en politisk arkeologi. Det kommunistiske partiet lyktes å gjøre den til noe, som i deres øyne var en samfunnsrelevant og rentabel arkeologi. Den kunne henvise til en stor fortid med alle såkalte slaviske imponerende funn og påfunn, noe som motiverte til en like stor fremtid, og den kunne rettferdiggjøre Sovjetunionens eksistens ved å til dels bekrefte utviklingen i sosio-økonomiske formasjoner. Spørsmålet er, om denne arkeologien var rentabel for de, som var interessert i arkeologers virkelige meninger? Kun i et begrenset omfang: sannhet og meninger, som var i direkte og åpenbar strid med dagens politikk, måtte forbli usagt, og fortiden måtte forbli falsifisert.

Forfatteren kan kontaktes på:

olgasjo@hotmail.com

Denne artikkel har sine røtter i et innlegg på seminaret "Politisk arkeologi og arkeologisk politikk". Seminarets formål har vært å drøfte den endrende politiske situasjon, hvor arkeologien forventes å være samfunnsrelevant og rentabel. Men er situasjonen virkelig endrende? Som sagt får vi neppe se noen "sovjetisk arkeologi" i Skandinavia, og den sovjetiske arkeologien er kun et ekstremt eksempel på en politisk agenda, som krevde en rentabel arkeologi. Arkeologi må til en viss grad alltid være rentabel og samfunnsrelevant for å overleve, og dette gjelder i hvilket som helst samfunn. Spørsmålet er, hvordan vi skal definere en rentabel arkeologi? Er ikke produksjon av viten om sin egen fortid rentabel i seg selv? Uten at den nødvendigvis skal brukes til noe stort epokegjørende formål? Ved å prøve å drive rentabel og samfunnsrelevant arkeologi i forhold til dagens politisk agenda, må vi prøve å holde arkeologisk forskning, basert på arkeologisk materiale og kunnskap, så objektiv, som humanistisk vitenskap overhodet kan være, for å ikke risikere å skape bilder og sensasjoner av fortiden, som ikke har funnet sted, og som kun ønsker å tilfredsstille dagens politiske behov.

Litteratur

- Bolshoj entsiklopedicheskij slovar 2002
"Sovetskaja entsiklopedija". Norint. S.Peterburg.
- Boriskovskij, P. I. & Okladnikov, A. P. 1953
O preodolenii vulgarizatorskih psevdomarksistskih konseptsij N.J. Marra v izuchenii rannih etapov razvitija pervobytno-obshinnogo stroja. (Hvordan å beskjempe Marrs konsepter innenfor forhistoriske studier.) I A.D. Udaltsov (red.) Protiv vulgarizatsii marksizma v arkeologii. (Imot vulgarisering av marxismen innenfor arkeologien.) Izdatelstvo Akademii Nauk. Moskva.
- Formozov, A. A. 2004
Russkie arheologi v period totalitarizma. (Russiske arkeologer i perioden med totalitarismen). Znak. Moskva.
- Gening, V. F. 1982
Ocherki po istorii sovetskoj arheologii. (Den sovjetiske arkeologien). "Naukova Dumka". Kiev.
- Klejn, L. V. 1993
Fenomen sovetskoj arheologii. (Den sovjetiske arkeologien som et fenomen). FARN. S. Peterburg.
- Kovaleva, S. M. 1971
Dialekticheskij i istoricheskij materialism. (Den dialektiske og historiske materialismen.) Izdatelstvo politicheskij literatury. Moskva.
- Lebedev, G. S. 2004
"L.S. Klejn i peterburgskaja shkola rossijskoj arheologii". ("L.S. Klejn og den arkeologiske skolen i S. Peterburg"). I (red.) Arheolog: Detektiv i myslitel (Arkeolog: En detektiv og en tenker.) Izdatelstvo Sankt-Peterburgskogo Universiteta. S.Peterburg.
- Makarov, A. D., S. I. Popov & G. V. Terjaev 1972
Marksistsko-leninskaja filosofija. Istoricheskij materialism. (Marxisme-leninisme. Den historiske materialismen). Izdatelstvo "Mysl". Moskva.
- Makarov, A. D., S. I. Popov & E. N. Chesnokov 1967
Marksistsko-leninskaja filosofija. Dialekticheskij materialism. (Marxisme-leninisme. Den dialektiske materialismen). Izdatelstvo "Mysl". Moskva.
- Miller, M. 1956
Arhaeology in the USSR. London. Atlantic press.
- Mongajt, A. L. 1973
Arheologija Zapadnoj Evropy. (Vest Europas arkeologi.) Izdatelstvo "Nauka". Moskva.
- Ravdonikas, V. I. 1930
Za sovetskuu istoriu materialnoj kultury. (For den sovjetiske historie av materiell kultur). Izvestija GAIMK. Vyp.III, N.3-5. Leningrad.
- Rybakov, B. A. 1983
Istorija SSSR s drevnejshih vremen do kontsa XVIIIv. (SSSRs historie fra steinalder til slutten av XVIII århundre.) Izdatelstvo "Vysshaja shkola". Moskva.
- Udaltsov, A. D. 1953
Rol arheologicheskogo materiala v izuchenii voprosov etnogeneza v svete rabot I. V. Stalina o jazyke. (Det arkeologiske materialets rolle i studie av etnologi belyst med I.V. Stalins arbeid om språket.) I: Udaltsov A.D. (red.) Protiv vulgarizatsii marksizma v arkeologii. (Imot vulgarisering av marxismen innenfor arkeologien.) Izdatelstvo Akademii Nauk. Moskva.